

ULÛMU'L-KUR'ÂN, USÛLÛ'T-Tefsîr KAVRAMLARI VE TEFSİRDE USÛLÛN İMKÂNİ MESELESİ

Salih GEDÛK*

ÖZ

Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü kavramlarının anlam ve mahiyetinin ne olduğu meselesi özellikle son zamanlarda tartışmaya açılmış ve bazı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir kısım araştırmacıya göre her iki kavram aynı anlamı ifade etmektedir. İlk zamanlarda Kur'an İlimleri kavramı daha fazla kullanılmakta iken daha sonraları ve özellikle de ÷lkemizde bu alanla ilgili çalışmalarda Tefsir Usûlü kavramı tercih edilir olmuştur. Bir kısım araştırmacıya göre ise bu kavramların mahiyetleri farklılık arz etmektedir. Onlara göre Kur'an İlimleri daha genel, Tefsir Usûlü ise daha özel bir anlamı ifade etmektedir. Diğer bazılarına göre ise durum bunun tam tersi bir durumu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kur'an İlimleri, Tefsir Usûlü

CONCEPT OF SCIENCES OF QUR'AN, METHODS OF QUR'ANIC EXEGESIS AND THE POSSIBILITY OF THE PROCEDURE IN THE COMMENTARY

Abstract

What is the matter of the meaning and nature of the concept of Sciences of Qur'an and The Methods of Commentary, especially in the debate it opened recently and has tried to put forward some conclusions. Both concepts are based on a number of researchers to express the same meaning. Whereas the first time in more then used the concept of Sciences of Qur'an, and especially in our country has been preferred to work on the concept of The Methods of Commentary in this area. According to a number of researchers it is to vary the nature of this concept. According to them, more generally Sciences, represents a more special meaning if The Methods of Commentary. In other cases, some claim it represents the opposite situation.

Key Words: Qur'an, Qur'anic Commentary, Sciences of Qur'an, Methods of Commentary

1. Giriş

Ulûmu'l-Kur'an" ve "Usûlü't-Tefsir" kavramlarının mahiyeti ve neye karşılık geldiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin ne olduğu, birbirinin aynı mı yoksa gayrı mı olduğu yönündeki tartışmalar genelde toptan kabul veya toptan ret bağlamında ele alındığından meseleye kalıcı bir çözüm sunulamamaktadır. Bu konuya dair bir çözüm ortaya koymak ise özellikle "Tefsir Usûlü" kavramı açısından önemlidir. Kur'an İlimleri'nden bağımsız bir Tefsir Usûlü var mıdır? Varsa bu usûlün

---

* Eđitim Görevlisi, Kayseri Dinî Yüksek İhtisas Merkezi, salihgeduk@hotmail.com

çerçevesi nedir ve bu usûlün tefsir ilminin usûlü olması açısından olabirliği imkân dâhilinde midir? gibi soruların cevap bulması için bu meselenin vuzuha kavuşturulması önem arz etmektedir.

2. “Ulûmu'l-Kur'an” Kavramının Tanımı ve Mahiyeti

Ulûmu'l-Kur'an kavramı bilmek, anlamak, kesin görüş sahibi olmak anlamındaki “ilm” kelimesinin çoğulu olan “ulûm” ve “Kur'an” kelimelerinden oluşan bir isim tamlamasıdır.¹ İlim kavramı ıstilahta, meseleleri delilleriyle idrak etmek anlamında kullanılmaktadır.² Kur'an ise, meşhur anlamıyla okumak anlamına gelen “ka-ra-e” fiilinden türeyen bir isim olup “Melek Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yirmi üç senede peyderpey indirilen, Mushaflarda yazılı olan ve bizlere kadar tevatürle nakledilen, tilâveti ile ibadet olunan, Fâtiha suresi ile başlayıp Nâs sûresi ile sona eren Allah Teâlâ'nın mu'ciz kelâmıdır.”³

İzâfet terkîbi olarak “Ulûmu'l-Kur'an” mutlak bir ifade olarak “Kur'an'la alâkası olan bütün ilimler” anlamını taşımaktadır.⁴ Bu terkipte “ilim” kavramının çoğul olarak kullanılmasının sebebi, Kur'an ile ilgisi olan yalnızca bir tane ilim değil ona hizmet eden ve ona dayanan bütün ilimlerin kastedilmiş olmasıdır. Dolayısıyla Tefsîr, Kırâat, Resm-i Osmânî i'câzü'l-Kur'an, esbâbü'n-nüzûl, nâsîh-mensûh, i'râbü'l-Kur'an, garîbü'l-Kur'an ilimleri, din ve lûgat ilimleri vd. bu guruba girmektedir.⁵ Bir diğer tarife göre de Kur'an'a hizmet eden veya Kur'an'a dayanan ilimlere Ulûmu'l-Kur'an denir.⁶

Sâbüni'ye göre Ulûmu'l-Kur'an'dan kasıt nüzul, cem', tertip, tedvin, esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî, nâsîh-mensûh, muhkem-müteşabih ve bunun gibi pek çok araştırmaları kapsayan, bu yüce kitapla alakalı konulardır.⁷ Bir başka tarife göre, Kur'an'ın nüzûlü, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, i'câzı, nâsîh-mensûh gibi konularıyla ilgili bahislerdir.⁸

Suyûtî (ö. 911/1506) sayılan ilimlere astronomi, geometri, tıp gibi modern ilimleri de dahil ederek Kur'an İlimleri'nin alanını oldukça genişletmiştir.⁹ Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) *Kânûnu't-te'vil* adlı eserinde her kelimenin zâhiri, bâtını, haddi ve matlâ

¹ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût, tsz. XII/417.

² Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rîfât*, İstanbul 1327, s. 227.

³ Muhammed Ali Sâbüni, *et-Tıbyân fî ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, tsz., s. 12.

⁴ Ömer Çelik, Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Dergisi-III*, Ensâr Neşriyât, İstanbul 2002, s. 48.

⁵ Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilü'l-irfan*, Mısır, tsz., I/23.

⁶ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991, s. 2.

⁷ Sâbüni, *et-Tıbyân*, s. 12.

⁸ Abdurrahmân Fahd er-Rûmî, *Dirâsetün ilâ ulûmi'l-Kur'an*, Riyad 1413, s. 124; Itr, Nureddîn, *Muhâdarâtün fî ulûmi'l-Kur'an*, Dimeşk 1988, s 184.

⁹ Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Mısır 1951, II/162.

olduğundan hareketle Kur'anî ilimlerin sayısının 77450 olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Kur'an'ın bir hidayet ve i'câz kitabı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa onun bu özellikleriyle ilgili her ilmi Kur'an İlimleri'nden saymak mümkündür. Yalnız tabiat ilimleri, geometri, matematik, astronomi, ekonomi, sosyoloji, kimya, botanik gibi ilimlerin ve ilim dallarının Kur'an İlimleri'nden sayılması doğru olmaz. Bu ilimler Kur'anî oldukları halde genel kabule göre Kur'an İlimleri'nden değildir.¹¹ Çünkü Kur'an bu ilimlerle ilgili teorileri belgelendirmek ve kanunlarını vurgulamak için inmemiştir. Ayrıca adı geçen ilimler ayetleri açıklamak ve sırlarını ortaya koymak için de konulmamıştır. Şu var ki Kur'an, Müslümanları öğrenmeye, ilerlemeye ve uzmanlaşmaya çağırmıştır. Fakat Kur'an'ın bu yerinde daveti pozitif ilimlerin Kur'an İlimlerinden sayılmasını gerekli kılmamıştır. Zira Kur'an'ın belli ilimlere teşvik edip yönlendirmesiyle o ilimlerin Kur'an İlimlerinden sayılmaları arasında fark vardır. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın işaret ettiği fen, tabiat ve sosyal bilimler doğrudan Kur'an'la ilgili değildir. Ama doğrudan Kur'anî meseleleri, hükümleri ve lafızları inceleyen ilimlerin ise Kur'an ilimlerinden sayılacağı açıktır.¹²

Ali Turgut aktarılan bilgi ve değerlendirmeler ışığında ilmi bir terim olarak Kur'an İlimlerinin şöyle tanımlanmasının daha doğru olacağını söylüyor: "İnişi, tertip edilişi, toplanışı, yazılışı, okunuşu, tefsir edilişi, i'câzı, nâsîh-mensûhu ve hakkındaki giderilmesi yönünden Kur'anla ilgili konuların tamamını ihtiva eden ilimdir."¹³

Bu tarif daha ziyade Kur'an'ı doğrudan alakadar eden ilimleri kapsamakta, dolaylı olarak onu ilgilendiren bilimleri ise ihtiva etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında yapılan tariflerin eksik olduğu söylenebilir. Söz konusu tanım içerisine Kur'an'a dayanan ve Kur'an'ın öncülük ettiği ilimlerin dâhil edilmesi ile bu eksiklik giderilebilir. Bilindiği gibi Kur'an, İslam tarihinin seyri içerisinde ortaya çıkan birçok mezhebin, kelamî fırkanın, Arap dili ve belagati ile ilgili okulların ve fikri ekollerin öncelikli dayanağı yapılmıştır. Kur'an ilimlerinden söz ederken bütün bu gelişmelerin arka planında Kur'an'ın ve onun farklı yorumlarının bulunmadığını iddia etmek mümkün değildir.¹⁴

Esasında bir kısım ulema Kur'an İlimleri'ni ve Kur'an'dan istinbât edilen ilimleri tafsilatlı olarak incelemiş, hatta Kur'an'ın ihtiva ettiği ilimler konusunda belli rakamlar bile öne sürmüşlerdir. Nitekim İbn Arabî'nin bu sayıyı 77450 olarak belirlediğini yukarıda zikretmiştik. Bu rakamları eserlerinde nakleden birçok âlimin onun bu fikrini kabullendiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Yapılan tariflere bakıldığında ya alanı çok daraltan ya da her şeyi alanın içine dahil eden, dolayısıyla konunun netleşmesini zorlaştıran aşırılıklar görülmektedir. Bahsedilen aşırılıklardan uzak bir şekilde Erdoğan Baş şöyle bir tarif yapmaktadır: Kur'an'ın nüzülü, tertibi, yazılması, cem'i, istinsâhi, nâsîh-mensûhu, sebab-i nüzülü, müşkili, müteşâbihi vb. itibarı ile doğrudan kendisini ilgilendiren ilimleri ihtiva etmesi, hatta zaman zaman

¹⁰ Bedruddîn Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'an*, Mısır 1972, I/17,

¹¹ Abdulhamit Bırışık, "Kur'an" mad., *DİA.*, XXVI/401.

¹² Turgut, *Tefsir Usûlü*, s. 2.

¹³ Turgut, *Tefsir Usûlü*, s. 2.

¹⁴ Çelik, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri", s. 50.

¹⁵ Ömer, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri", s. 51.

kozmozoloji, psikoloji, biyoloji vb. bilimlere ışık tutması itibarı ile de kendisini dolaylı olarak ilgilendiren mevzularla tarihin akışı içerisinde ortaya konmuş olan İslamî/ilmî mirasın bir araya toplanmış şeklidir.¹⁶

Kur'an İlimleri Rasûlüllah (s.a.s.)'den itibaren Sahabe döneminde ve daha sonraki dönemlerde muhakkak ki biliniyordu.¹⁷ Fakat ilk dönemlerde tedvin edilmiş bir halde değildi. Daha sonra tedvin edilmeye başlandı. Zerkânî'nin tespitine göre Ulûmu'l-Kur'an tabiri ilk defa Ali b. İbrahim el-Hûfî tarafından yazılan *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an* isimli eserde kullanılmıştır. Bu tespitten hareketle önceleri tefsir ilimleri ile ilgili yazılan pek çok eser bulunmakla birlikte Kur'an İlimleri'nin birçok şubesini bir araya toplayıcı nitelikte kaleme alınmış bulunan Hûfî'nin söz konusu eserinin Ulûmu'l-Kur'an kavramını ilk olarak kullanan eser olduğunu söyleyebiliriz.¹⁸ Ulûmü'l-Kur'ân tabirine bundan önceki dönemlerden itibaren yer verilmişse de bununla günümüzde anlaşılın türden bir mananın kastedildiğini söylemek zordur.¹⁹

Ulûmu'l-Kur'an'a dair yazılan ilk eserin hangisi olduğu veya bu ismi ilk defa kimin kullandığına dair daha pek çok görüş nakletmek mümkün gözükmemektedir. Yapılan nakillerden, Ulûmu'l-Kur'an teriminin hicrî beşinci asırdan da önce, hicrî üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başlarında ortaya çıktığı sonucuna varmak mümkün görünmektedir.²⁰ Zerkânî bundan da önce İmam Şâfî'nin Hârûn er-Raşid karşı Ulûmu'l-Kur'an terimini kullandığı aktarır.²¹ Ancak Adnan Zerzûr bu olaya şüpheyle bakmaktadır.²²

Meselenin bir diğer boyutu da adının içerisinde Ulûmu'l-Kur'an kavramının yer aldığı her eserin içeriğinin ilgili başlığı yansıtmayabileceği ile ilgilidir. Zerzûr'a göre, Hûfî'nin ilgili eseri Ulûmu'l-Kur'an değil bir tefsir kitabıdır.²³

Bahsedilen zaman diliminde yaşamış olan ulemanın Ulûmu'l-Kur'an'a dâhil edilen ilimleri tek tek ele aldığını ve zihinlerinde Kur'an İlimleri diye bir mefhumun bulunduğunu, kavramsallaşmanın ise daha sonra gerçekleştiğini kabul etmek daha doğru görünmektedir.²⁴ Bu kavramsallaşma ise Hûfî ile başlayıp Zerkeşî ile teşekkül edip Suyûtî ile kemâle etmiştir.²⁵ Buna dair bir diğer kanaat ise adımda Ulûmu'l-Kur'ân tabirinin geçtiği ilk sistematik eserin Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) yirmi bir Kur'an ilmini tanıttığı *Fünûnü'l-efnân*

¹⁶ Erdoğan Baş, Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır), *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Dergisi-III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s. 22.

¹⁷ Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2009, s. 37.

¹⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul 1998, s. 94.

¹⁹ Birişik, "Ulûmu'l-Kur'an" mad., *DİA.*, XXXII/133.

²⁰ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, Şam 1980, s. 125-126.

²¹ Zerkânî, *Menâhil*, I/26.

²² Adnân Zerzûr, *el-Kur'an ve nusûsuhû*, Şam 1980, s. 125-126.

²³ Zerzûr, *el-Kur'an*, s. 112-113.

²⁴ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul 1994, s. 44.

²⁵ Konunun farklı detayları için bkz. Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimleri*, s. 26-49.

adlı kitabı olduğudur. İbnü'l-Cevzi'nin eserinden sonra hem terimin yerleştiği hem de bu terim altında ele alınacak ilimlere dair bir anlayışın geliştiği görülmektedir.²⁶

Ulûmu't-Tefsir yani Tefsir İlimleri de ayrı bir kavramdır. Kur'an İlimleri, kapsamı çok geniş olan bir kavram iken, Tefsir İlimleri ona göre daha dar kapsamlıdır. Tefsir İlimi Kur'an'ın izahını gaye edinen, Kur'an'ı gramer, belagat, tarih vb. yönlerden tetkik edip açıklamaya ve incelemeye yarayan bir ilimdir. Bu ilmin de konusunu Kur'an teşkil eder. Dolayısıyla tefsir ilmi Kur'an İlimleri'nden birini teşkil etmektedir. Tefsir ilmiyle uğraşacak kişi diğer Kur'an ilimlerinden de istifade etmelidir. Şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an İlimleri'nden ilk tedvin edileni Tefsir İlimidir.²⁷

Şurası açıktır ki hem Kur'an İlimleri'nin hem de Tefsir İlimleri'nin hedefi Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Bu bakımdan tedvin döneminin başlarında yazılan tefsirlere mukaddimeler yazılmış ve buralarda başlık olarak Ulûmu't-Tefsir manasına Ulûmu'l-Kur'an ibaresi kullanılmıştır. Netice itibarıyla Kur'an İlimleri ile Tefsir İlimleri kavramları tedvin döneminin başlarından itibaren aynı manada kullanılmışlardır. Ancak Zerkeşî'nin Kur'an ilimlerini tek bir kitapta ve bütün ilimleri kapsayacak şekilde toplaması ile bu iki kavram arasında bir farkın ortaya çıktığını söylemek mümkün olabilir.²⁸ Bundan böyle artık Tefsir İlimleri, müfessirin Kur'an tefsirine yöneldiğinde bilmesi gereken ilimleri kavram olarak ifade ederken Kur'an ilimleri daha kapsamlı bir mefhum olarak Kur'an'la ilgili bütün ilimleri ve bu ilimlerle ilgili umumî kaideleri içeren bir kavramı ifade etmektedir.²⁹

Kur'an'ın doğru tefsir edilmesi ihtiyacından doğduğu anlaşılan Ulûmu'l-Kur'an, müfessirin âyetleri açıklarken müracaat edeceği ilimler şeklinde düşünüldüğünden ilk dönemlerden itibaren yazılan bazı tefsirlerin girişlerinde bunlar hakkında bilgi verildiği görülmektedir.³⁰

3. “Usûlü't-Tefsir” Kavramının Tanımı ve Mahiyeti

Usûlü't-Tefsir, “temel, esas, dayanak, kök, kâide, delil” manasına gelen “asl” kelimesinin çoğulu olan “usûl”; “bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak, üzeri örtülü bir şeyi açmak, beyan etmek, keşfetmek” anlamına gelen “fesr” veya “sefr” kökünden türeyen³¹ tefsir kelimelerinden oluşan bir terktir. Terim olarak usûl, hükmü tek başına sabit olup başkasının kendisi üzerine bina edildiği şey olarak tarif edilir.³² Buna göre usûl, herhangi bir ilim dalıyla alakalı bilgilerin sistemli bir şekilde yerleştirilmesinde kullanılan belli esas ve metotlar demektir. Terim olarak ise, müşkil olan lafızdan murat edilen şeyi keşfetmek³³ anlamındaki tefsir ise bir ilim olarak, insan aklı ve Arap dilinin verdiği imkân nispetinde Allah'ın muradının delalet etmesi bakımından Kur'an metninin ihtiva ettiği manaları ortaya koyan bir

²⁶ Birışık, “Ulûmu'l-Kur'an” mad., *DİA.*, XXXXII/134.

²⁷ Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılması*, s. 55.

²⁸ Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılması*, s. 57.

²⁹ Zerzûr, *el-Kur'an*, s. 112.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimleri*, 54-82.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV/369, V/55.

³² Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 22.

³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV/369.

ilim³⁴ olarak tarif edilir. Bu açıklamalara göre Usûlü't-Tefsir, Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kurân metninin ihtiva ettiği manaları açıklayıp ortaya koymada kullanılması gereken esaslar ve metotlar olarak ifade edilebilir. Bu esaslar ve metotlar Kur'an'ın en iyi şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan Usûlü't-Tefsir, Kur'an ayetlerinin değişik özelliklerini yansıtan çeşitli ilim dalları, Kur'an'daki edebi sanatlar, genel prensipler ve ayetlerin tefsirinde ihtiyaç duyulan bir takım kaide ve esaslar üzerinde durmaktadır. Bu ilim, batlıların "metot" ve "loji" kelimelerinden meydana getirdikleri metodolojiye tekabül etmektedir. Buna göre tefsir usûlü, tefsir metodolojisi demek olmaktadır.³⁵

Bir diğer tarif ise şöyledir: Tefsir Usûlü, tefsiri koruyan, bu ilmin yolunda kolay yürümek ve tefsire başlamadan önce müfessirin gerçekleştirmesi gereken şartları belirtmek için zarûrî ve önemli kaideler koyan bir ilimdir.³⁶

Tefsir kavramının bir ıstılah olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde kullanıldığını, sonrasında ise mana itibarı ile az veya çok değişikliğe uğrayarak kullanılmaya devam ettiği biliyoruz. Fakat Usûlü't-Tefsir terimi daha sonra ortaya çıkmıştır. İlk olarak bu kavram İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) kaleme aldığı "*Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*" isimli eserinde kullanılmıştır.³⁷ Daha sonra Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176-1762) konuyla ilgili eserinin isminde bu ifadeye yer vermiştir. Ülkemizde Kur'an ilimleri sahasında yürütülen çalışmalarda genellikle bu kavram kullanılmaktadır. Günümüzde bazı Arap müellifler ise Usûlü't-Tefsir tabirini Ulûmu'l-Kur'an'dan ayrı bir formda kullanmaktadırlar. Bu bakımdan bu iki kavram arasında anlam ve muhteva açısından fark olduğu düşünülmektedir.³⁸

Tefsir Usûlü ilminin Tefsire nispeti, aynen nahiv ilminin Arapçayı konuşup yazmaya nispeti gibidir. Nasıl nahiv ilmi, doğru konuşup yazmayı sağlıyor ve hata yapmayı engelliyorsa, bu ilim de bir müfessirin doğru tefsir yapmasını sağlayan ve tefsirde hataya düşmesini engelleyen bir ölçüdür. Çünkü Tefsir Usûlü ilmiyle, sahîh tefsir fasit tefsirin ayrıldığıdır. Bu ilmin gayesi, Allah'ın kitabının hakikatine ulaşmak için Kur'an ayetlerinin manasını bilmek, âyetleri izah etmek, manalarını keşfetmek, hükümlerini açıklamaktır.³⁹

4. Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü Kavramları Arasındaki Fark

Yukarıda verilen bilgiler ışığında anlaşılıyor ki Tefsir Usûlü özel Kur'an ilimleri ise genel bir nitelik arz etmektedir. Çünkü Kur'an İlimleri, Kur'an ve tefsiriyle ilgili tüm bilgi dallarını içerisinde toplayan geniş bir yapıya sahipken Tefsir Usûlü tefsirle ilgili kural, kâide ve izahları içinde barındırmaktadır. Tefsirin çeşitleri, şartları ve kuralları, sakıncaları, delaletin çeşitleri ve tercüme gibi tefsirle yakın ilişkisi olan konular Tefsir Usûlünün konusudur. Kur'an İlimleri ise çok daha geniş bir muhtevaya sahiptir. Nehyin çeşitlerinden

³⁴ Zerkânî, *Menâhil*, I/471.

³⁵ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981, s. 195-196.

³⁶ Sabbağ, *Tefsir Usûlü Araştırmaları*, Çev.: Ömer Dumlu, İzmir 1999, s. 8-9.

³⁷ Çelik, *Kur'an İlimleri*, s. 52.

³⁸ Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996, s. 27-28.

³⁹ Hâlid Abdurrahmân el-Akk, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduhû*, Beyrût 1986, s. 30-31.

edebî sanatlara, Kur'an'ın yazılışına kadar pek çok konuyu ihtiva etmektedir. Tefsir Usûlü metodolojik bir ilim dalı olup Kur'an'ın anlaşılmasında doğrudan etkili olduğu halde Kur'an ilimleri daha ziyade pratik olup Kur'an'ın anlaşılmasında dolaylı olarak etkilidir.⁴⁰

Ali Turgut Kur'an İlimleri ile Tefsir Usûlü kavramları arasındaki ilişkiyi şu maddelerde özetlemiştir:

- 1- Kur'an İlimleri ilk dönem ve ilk asırlarda belli konulara ilişkin Kur'anî çalışma ve araştırmalara verilen isimdir.
- 2- Kur'an İlimleri zamanla tüm Kur'anî meseleleri kapsayan müstakil Tefsir Usûlü çalışmalarının adı olmuştur.
- 3- Başlangıçtan günümüze kadar Tefsir Usûlüne ilişkin çalışmalara Kur'an İlimleri tabiri kullanılmıştır.
- 4- Usûlü't-Tefsir ilk asırlarda çok fazla kullanılmamakla beraber sonradan Kur'an İlimleri yerine kullanılan bir ıstılahtır.
- 5- Tefsir Usûlü, Kur'anî ilimleri bünyesinde taşımakla birlikte diğer meseleleri de ihtiva eden kapsamlı bir kavramdır.
- 6- Buna göre Tefsir Usûlünü konulu Kur'an İlimleri değil de kapsamlı ve müstakil Ulûmu'l-Kur'an çalışmalarını karşılayan bir tabir sayabiliriz.
- 7- Zaman içinde küçük nüanslarla benzerlik veya ayrılık gösteren bu iki kavramı günümüzde Tefsir Metodolojisi karşılığında veya eş anlamda kullandığımızı belirtmeliyiz.⁴¹

Ali Turgut, günümüzde bu iki kavramın eş anlamlı olarak Tefsir Metodolojisi anlamında kullanıldığını ifade etmekle birlikte yukarıdaki bilgilerin aksine Tefsir Usûlünün Kur'an İlimlerini de içine alan kapsamlı bir kavram olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir görüşü İbrahim Görener de dile getirmektedir.⁴²

Halid Abdurrahman el-Akk, usûle dair eserinde Usûlü't-Tefsiri bağımsız bir disiplin olarak düşündüğünden kitabın mukaddimesinde önce Usûlü't-Tefsirin ehemmiyetini, tarifini, konusunu, faydasını ve gayesini müstakil olarak kaydeder. Daha sonra Ulûmu'l-Kur'an'ın tarifini ayrı olarak zikreder. İşte el-Akk'ın her iki kavramı ayrı ayrı tarif getirmesi ikisini farklı ilimler olarak kabul ettiğinin bir göstergesidir. Ne var ki el-Akk her ne kadar her iki kavrama ayrı ayrı tarif getirmiş ise de her kavramın önceki âlimler nezdinde aynı veya ayrı olduğunu açıkça ifade etmemiştir. Ayrıca el-Akk, Usûlü't-Tefsirin tarihçesine de değinmemiştir.⁴³

Fahd er-Rûmî'nin her iki kavramı ayrı ayrı birer telif halinde ele alması da iki kavramı ayrı düşündüğünün net bir göstergesidir. Ayrıca Baltacı'nın *Dirasetün fi't-Tefsir ve Usûlihi* isimli tefsirle ilgili çalışmasının önsözünden de anlaşılacağı üzere her iki kavramın birbirinden farklı olduğuna kani olduğunu göstermektedir. Ancak Baltacı'nın Usûlü't-Tefsir

⁴⁰ Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri*, s. 28. Ayrıca bkz. Baş, "Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)", s. 21-24.

⁴¹ Turgut, *Tefsir Usûlü*, s. 4.

⁴² İbrahim Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu", *Bilimname*, XVI, 2009/1, 9-23, s. 18.

⁴³ Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri*, s. 28.

anlayışının el-Akk'ın anlayışından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü el-Akk'a göre Usûlü't-Tefsir, Kur'an'ı tefsir edebilmenin ilmidir. Onunla doğru tefsir yanlış tefsirden ayrıt edilebilir. Gayesi Kur'an'ın manalarının anlaşılmasıdır. Faydası ise Kur'an'ın tefsir edebilme melekesinin elde edilmesidir. Baltacı'ya göre ise Usûlü't-Tefsir tefsirin ekollerini, tarihi gelişimini, eğilim ve kaynaklarını, her eğilimin özelliklerini, müfessirlerin metotlarını, İslam alimlerinin buna karşı tutumlarını, tefsir kaynaklarının farklı formlar almasını etkileyen faktörleri ve tefsir hayatının muhtelif şartlarını inceleyen bir ilimdir. Nurettin Itr'ın da Baltacı ile aynı fikirleri paylaştığı yazdıklarından anlaşılmaktadır.⁴⁴ Öyle anlaşılıyor ki Akk, Tefsir Usûlünü metodoloji anlamında daha teknik bir alan olarak düşünürken Baltacı'nın, daha çok Kur'an İlimleri olarak anılan ilimleri Tefsir Usûlü olarak tasavvur ettiği anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra Ömer Çelik Tefsir Usûlü ve Tefsir İlimleri kavramlarının Kur'an İlimleri'nden daha özel bir mana ifade ettikleri gibi Tefsir Usûlü ile Tefsir İlimleri arasında bir anlam yakınlığının göze çarptığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Tefsir İlimleri kavramının çok önceleri kullanılan bir tabir iken metodolojik bir anlam ifade eden Tefsir Usûlü kavramının çok daha sonraları ortaya çıkan ve Kur'an'ı tefsir etmenin kaide ve kurallarını açıklayan bir ilim olarak şüyu' bulan bir kavram olduğunu fakat bu tabirin ülkemizde anlam ve kapsamına uygun bir şekilde işlenip ortaya konmadığını, bilakis Kur'an İlimleri sahasında yapılan çalışmaların takdiminde kullanılan bir isim olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

5. Tefsir Usûlünün İmkânı

Kur'an muhakkak ki öncelikle bir hitaptır. Yirmi üç sene zarfında yaşanan olaylara, sorulan sorulara muvafık olarak peyderpey nazil olmuştur. Fakat şu durum gözden kaçırılmamalıdır ki hitap olarak nazil olan Kur'an bizzat kendisi, kendini Kitap olarak isimlendirmektedir.⁴⁶ Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ı nazil olduğu tertip üzere bırakmamış, bizzat kendisi hangi ayetin nerede yer alacağını ashaba aktararak bugünkü tertibi meydana getirmiştir.⁴⁷ Buradan açık bir şekilde anlıyoruz ki Kur'an hitap olarak nazil olmuşken ve ilk muhataplarına sözlü olarak hitap ederken sonraki ümmet için kitap haline gelmiş ve artık onlara kitap olarak hitap etmeye başlamıştır. Kur'an bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından fiili olarak kitap haline getirilmemişse de teorik olarak bu düzenlemeyle kitap haline getirilmiş veya kitaba dönüştürmenin işaretini vermiş ve bu görevi ümmete bırakmıştır. Kur'an'ın bugün dahi hitap olduğunu iddia edenler Hz. Peygamber (s.a.s.)'in âyetlerdeki sıralamaya dair bu müdahalesinin ne anlama geldiğini tatmin edici bir şekilde açıklamaları gerekmektedir. Dolayısıyla elimizde, gerek ayetler, gerekse sûreler arasında bir kitapta olması gereken düzen ve insicamın mevcut olduğu bir metin/kitap vardır. Bu sebeple başta Râzi olmak üzere pek çok müfessir, âyetler ve sûreler arasındaki bağlantıya son derece önem vermiş ve imkân nispetinde ayetler ve sûreler arasındaki bağlantıları ortaya koyma konusunda özel bir gayret sarf etmişlerdir. Müfessirlerin bu gayretine ek olarak müstakil olarak yazılan *Tenâsübü's-Süver ve'l-Âyât* başlığı altında yazılan pek çok eserin varlığı bu

⁴⁴ Çiçek, 20. *Asırda Kur'an İlimleri*, s. 29.

⁴⁵ Çelik, *Kur'an İlimleri*, s. 53; Baltacı, Muhyiddîn, *Dirâsetün fi't-tefsiri ve usûlihî*, Beyrût 1987, s. 5; Nureddin Itr, *Muhâdarâtün fi ulumi'l-Kur'an*, Dimeşk 1988, s. 184-192.

⁴⁶ Bakara, 2/2, 121 vb. ayetler.

⁴⁷ Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I/340-341.

duruma matuftur. Durum bu iken özellikle müsteşriklerin Kur'an'ın son derece karışık, başı sonu belli olmayan, iç bütünlüğe sahip bir kitap olmadığı yönündeki eleştirileri⁴⁸ Kur'an'ı bir kitap olarak okumaları değil Kur'an'ın ilahi bir kitap olmadığını ispat etme çabalarının doğrudan sonucudur. Herhangi bir kişinin, bir hakikati kabul etmek istemediğinde buna dair kendini ikna edecek deliller ihdas etmesi zor değildir. Fakat mesele anlamak olduğunda yukarıda zikredilen eserlerde, Kur'an'daki tenasübe dair bilgiler farklı bir sonuca ulaşmak için yeterli olacaktır kanaatindeyiz.

Sonuç olarak elimizde bir kitap varsa ve bu kitap anlaşılacak için inmiş ise onu anlamının muhakkak ki bir metodu/yöntemi olmalıdır. Ulemâ bu yöntemin adını ilk zamanlarda Ulûmu'l-Kur'an olarak belirlemişken daha sonra devreye Usûlü't-Tefsir kavramı girmiş ve telif edilen eserlerde ve özellikle de ülkemizde bu isim çokça kullanılmaya başlanmıştır. İşte bundan sonra Ulûmu'l-Kur'an ve Usûlü't-Tefsir kavramlarının anlam çerçevelerinin ne olduğu konusunda görüşler serdedilmeye başlanmış, pek çok ilmi toplantıda bu konu tartışmaya açılmıştır. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere konu üzerinde herhangi bir ortak nokta belirlenebilmiş değildir. Her iki kavramın aynı anlama geldiğini söyleyenler yanında aralarında fark olduğu, Ulûmu'l-Kur'an'ın genel, Usûlü't-Tefsir'in ise Ulûmu'l-Kur'an'ın bir dalı olarak özel olduğunu söyleyenlerin yanında Ulûmu'l-Kur'an'ın alt dalı veya ona zemin hazırlayan bir yardımcı olduğu görüşü de mevcuttur.

Usûlü't-Tefsir kavramı,⁴⁹ bir anlama metodolojisi iddiasını ifade etmektedir ki içeriğinin de buna göre doldurulması ilgili kavramlar arasındaki kargaşanın sona erdirilmesi için önem arz etmektedir. Fakat şu ana kadar belki de konunun çetrefil, dolayısıyla zor ve eleştiriye son derece açık olması sebebiyle böyle bir çabanın içerisine girilmemiştir. Fakat girildiği takdirde yöntemin nerede aranması gerektiğine dair bazı teklifler mevcuttur. Bu tekliflerden bir tanesi, böyle bir çalışmaya girildiğinde yapılacak olan şeyin, oturup yeni baştan bir Tefsir Usûlü belirlemek değil, Ulûmu'l-Kur'an ve Usûlü't-Tefsir adı altında yazılan eserlerdeki bilgileri sistematize ederek⁵⁰ Tefsir Usûlü olarak isimlendirmeye uygun hale getirmektir. Yöntem derken, günlük dilde kullanılan ve kişiye özel bir tarzı ifade eden yöntemi değil, özneliği aşan, öğretilebilen, ana hatlarıyla tekrar edilebilen... bilimsel yöntem kastedilmektedir.⁵¹ Bu kanaat Kur'an İlimleri ile Tefsir Usûlü'nden hangisinin diğerini kapsadığı, hangisinin diğerinin alt başlığı olduğu yönündeki tartışmaların devamı mahiyetindedir. Bu görüşe göre şu anda mevcut bir usûl vardır. Yapılması gereken şey Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimleri kitaplarına bakılarak metodoloji anlamında Tefsir Usûlü olmaya uygun olan konuların sistemli bir şekilde bir araya getirilmesinden ibaret olacaktır. Bunun nasıl olacağı veya buna nereden başlanacağı gibi bir soru akla gelirse bunun cevabını da şu

---

⁴⁸ Reinhart Dozy, *Târîh-i İslâmiyyet*, çev. Abdullah Cevdet, Kahire 1908, s. 153-154; Thomas Carlyle, *On Heros*, London 1935, s. 83'ten naklen Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2010, s. 24-25.

⁴⁹ Usûl kavramının Metodoloji kavramına tekâbüle edip etmediği hususundaki tartışma için bkz. Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", s. 10-12.

⁵⁰ Bedrettin Çetiner, "Usûlü't-Tefsir" Mad., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, VI/256-257.

⁵¹ Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", s. 10.

teklif vermektedir: Bu usûlün oluşumunda Usûlü'l-Fıkh'tan yararlanılarak Kur'an'ı açıklamaya yönelik kaide ve metotları içeren bir Tefsir Metodolojisinin işlenmesi gerekmektedir.⁵² Fakat Kur'an'ı bir bütün olarak anlamak söz konusu olduğunda bu usûl sadece şer'î-amelî ahkâmın istinbâtındaki esasları anlamaya hizmet etmesi hasebiyle, sahip olduğu imkânlar bakımından oldukça sınırlıdır.⁵³

İbrahim Görener'e göre de Tefsir Usûlü, Fıkıh Usûlü'nde olduğu gibi metodoloji anlamına karşılık gelmez. Tefsir Usûlü başlığındaki eserlerde genellikle tefsir kaynaklarından bahsedilmiş, bu kaynaklara olan yaklaşımlara fazla değinilmemiştir. Bu açıdan Tefsir Usûlü veya Kur'an ilimlerine dair yazılan eserler, yaklaşımları ne olursa olsun, her kesimden ve her yaklaşımdan müfessirlerin kullanabileceği kaynaklar olarak vazife görmüştür. Burada dikkat çeken husus, Kur'an İlimleri'nin hepsinin de ya tarihsel olaylarla ya da dil yapısıyla ilgili olduğudur. Bu ilimlerin hiç birisi Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin bir bilgi vermemektedir. Böylece Kur'an ilimlerinin yazılmasındaki amacın, Kur'an'ın anlamlarına ulaşmaya çalışan bir kişiyi bir bakıma vahiy asrına taşıyarak olayları orada müşahade etmesini sağlamaktır. Tefsir Usûlü, Kur'an İlimleri yanında Kur'an Tarihi ve Tefsir Tarihi'ni de bünyesinde toplayarak tefsir yöntemi arayışında olan bir kişiye gerekli bütün malzemeyi sunmaktadır, ama kendisi bir tefsir yöntemi vermemektedir.⁵⁴

Görener yukarıda ifade edilen ve Usûlü't-Tefsir'in ancak Ulûmu'l-Kur'an'ın bir alt başlığı olabileceği yönündeki görüşlerin aksine Ulûmu'l-Kur'an'ın, Kur'an tefsirine yönelen kişinin tefsir yöntemini belirlemede yardımcı olacak alt yapıyı sağladığını ifade etmektedir.

Görener'e göre yöntemle ilgili tartışmalar etrafında sorulması gereken diğer bir soru ise şudur: Tefsir gibi çok yönlü bir araştırma alanında tek bir yöntemin kullanılması mümkün müdür? Tefsirin çeşitliliği hemen bunun söz konusu olmadığını söyleyecektir. Bu çeşitlilik, müfessirlerin yaklaşımlarının farklılığı ile alakalıdır. Bir de konuyu müfessir açısından ele alalım. O, hem tarihsel, hem dini, hem dilbilimsel, hem arkeolojik ve hem de hukuki içerikli bir metni ele almak ve anlamaya çalışmak için birden fazla yöntemi kullanmak zorundadır. Metnin tarihsel yönü, onun tarihi tespit yöntemlerini öne çıkarır; dilsel yönü, gramer, belagat, semantik vs. gibi linguistik yöntemleri çağırır; anlama konusu ise mezhebi tercihler ve hermenötik yaklaşım gibi felsefeleri göz önüne getirir. Dolayısıyla tefsir yönteminden değil, yöntemlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır.⁵⁵

Ortada hem müfessirlerin yaklaşımları hem de farklı açılardan ele alınması mümkün bir metin olan Kur'an'dan kaynaklanan farklı yönelimler olunca Tefsir Usûlünün imkânından bahsedilebilir mi? sorusu gündeme gelmektedir. Görener bu soruya ise şöyle cevap vermektedir: Öte yandan bunca ürün elde edilmiş bir alanın yöntemsiz olması da anlamsız gelmektedir. Elbette bir müfessir tefsirini oluştururken bir yöntem dâhilinde bunu

⁵² Murat Sülün, "Müzakere", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, s. 45.

⁵³ Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", *İslâmiyât*, VI (2003), sayı: 4, s. 79.

⁵⁴ Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", s. 10-11.

⁵⁵ Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", s. 10-11.

gerçekleştirmiştir. Asıl sorun bu yöntemin nerede aranacağı ile ilgilidir. Tefsir literatürüne baktığımızda dört yolla tefsir yöntemlerine ulaşmanın mümkün olacağını söyleyebiliriz:

1. *Tefsirlerin mukaddimleri*: Müfessirler bazen hangi gerekçeyle o tefsiri yazdıklarını, hedef kitleyi ve hangi yöntemleri benimsediklerini tefsirlerinin girişlerine yazmaktadırlar.

2. *Tefsirler ve müfessirler hakkındaki müstakil eserler*: Bunlar sadece biyografik çalışmalar olmayıp ele alınan müfessirin tefsir yöntemini de açığa çıkarırlar.

3. *Tefsir tarihleri*: Bu tarz eserler tefsir ve müfessir tarihi oldukları gibi aynı zamanda yöntem tarihidirler.

4. *Tefsir yaklaşımlarını gruplayan eserler*: Tefsir tarihinin kronolojiye göre değil de tefsirlerin özelliklerine göre yeniden gruplandırılmış şekilleridir.

Görener son söz olarak şunu söylemektedir: Tefsir yöntemlerini belirlerken tek bir yöntem arayışından vazgeçmek ve her bir ekolün yöntemini ayrı ayrı mülâhaza etmek daha gerçekçi olacaktır.⁵⁶

Tefsir Usûlünün ne olduğu veya ne olması gerektiğine dair şimdiye kadar yapılan açıklamalar lafız-mana ilişkisi üzerine kurgulanmıştır. Bu usûlün lafız-mana değil metin-tarih ilişkisi üzerine oturması gerektiğini ifade eden bir görüş de vardır. Bu görüşe göre Kur'an, kendi tarihsel özgüllüğü içinde Hz. Peygamber'in sîretine paralel bir şekilde okunmalı ve ilahi iradenin bizden ne istediği, bu okumadan elde edilecek veriler ışığında ortaya konulmalıdır.⁵⁷

Tefsir Usûlü'nün neden metin-tarih ilişkisi üzerine oturtulması gerektiği de şu şekilde açıklanmaktadır: Çünkü o (İmam Şâfi'i) Kur'an'ın her mesele hakkında mutlaka bir şey söylediği kanaatindedir. Bu da demektir ki Kur'an tüm Müslüman nesillerin mazi, hal ve istikbaldeki her türlü dini ve dünyevi problemlerine mutlak surette bir çözüm sunmuş ve sunacaktır. Vahiy metninin ilgi ve işlevsellik alanını maksimize etmeyi salık veren Şâfi'i'nin bu nassçılığı sayesinde ki, İslam geçen yüzyıllardan bugüne nassla te'vil arasında sıkışıp kalmış, tabiatıyla bilgi, değer, sanat ve siyaset üretiminde büyük ölçüde kısırlanmış bir medeniyeti temsil edegelmiştir.⁵⁸

Bu görüşe göre hicri ikinci y.y.'dan itibaren İmam Şâfi'i'nin bu katı nassçılığı İslam âleminin bugünkü durumunun sebebidir. Son iki yüzyılda İslam âleminin pek çok alanda yaşadığı gerileme ve kısırlaşma herkesin malumudur. Fakat biraz geriye gittiğimizde aklımıza ilk gelen Endülüs Emevî, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koymuş olduğu medeniyet, her alanda vermiş olduğu ürünler aklımıza gelmektedir. Lafız-mana ilişkisi üzerine kurulu Kur'an'ı anlama faaliyetinin devam ettiği zaman diliminde ortaya konmuş olan zamanın en parlak medeniyetinin varlığı, Müslümanların bugünkü durumunun sebebinin lafız-mana eksenli Kur'an okuma anlayışının değil, olsa olsa Kur'an'dan uzaklaşmanın bir göstergesi olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla İslam dünyasının yeniden

⁵⁶ Görener, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu", s. 22.

⁵⁷ Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", s. 83.

⁵⁸ Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", s. 74.

harekete geçmesi, metin-tarih üzerine inşa edilen bir Kur'an okuma anlayışı ile değil –ki bu anlayış test edilip geçerliliği onaylanmış bir usûl değil, yeni bir medeniyet inşa etme konusunda başarı sağlanacağına dair yalnızca bir iddiadır- yeniden Kur'an'a dönme ile gerçekleşecektir.

Bu görüşün eleştiriye son derece açık bir diğer yönü ise Kur'an'ın bu zamana kadar yanlış anlaşıldığı veya hiç anlaşılmadığı gibi bir iddiayı içinde barındırmasıdır. İmam Şafi'i'nin katı nassçılığı ve bu katı nassçılığın sebep olduğu bilgi, değer, sanat ve siyaset üretiminde büyük ölçüde kısırlanmış bir medeniyeti temsil ettiğinin ifade edilmesi İmam Şafi'i'den itibaren 1200 yıl boyunca Kur'an'ın yanlış anlaşıldığı veya hiç anlaşılmadığı ortaya koymaktadır ki bunu kabul etmek mümkün değildir.

Ulûmu'l-Kur'an/Usûlü't-Tefsire dair eleştirilerden bir diğeri de şudur: Diğer taraftan klasik Ulûmu'l-Kur'an literatüründeki muhtelif konulara ilişkin yeni okumalar mutlaka bir mezhebi konsept içerisinde gerçekleşmektedir. Daha açıkçası bugüne tercüme edilmeye çalışılan klasik bilgi muhtevası nedense hep Sünni bir kaynaktan seçilmekte ve sonuçta usûl meselesi Kur'an'ın mutlak referans metni olarak okuma alışkanlığının gelenek haline geldiği bir tarihsel vasatta “Bizler” ve “Ötekiler” şeklinde bir konum belirlenmesinde bulunan bir mezhebin –ki aslında her mezhep kendini böyle konumlandırmıştır- doğru ve yanlış limitlerine göre ele alınmış olmaktadır. Hâlbuki Tefsir Usûlü veya Kur'an İlimlerine ilişkin herhangi bir konunun bilgi ve yorum içeriği mezhebi anlayış farkına göre büyük ölçüde değişkenlik arz etmektedir.⁵⁹ Bu tespit doğru görünmektedir. Fakat bu tespit aynı zamanda insanoğlunun tabiatının gerektirdiği bir durumdur. İnsanın olduğu yerde farklı bakış açılarının ve buna istinaden farklı usûllerin olması kaçınılmazdır. İbrahim Görener'in sosyal bilimlerde yöntemin ne olduğuna dair aktardığı şu bilgiler önem arz etmektedir: Sosyal bilimlerde yöntem, “bir kanaate ulaşma, bir bilgi edinme veya tatmadığımız bir deneyime ulaşma metodu; bir kanaat kaynağını bilinçli olarak kabul edip onunla alakalı olarak belirli yaklaşımlara sahip olma”dır. Burada kanaat kaynağı denilen şeyler günlük deneyimler, söylentiler, gelenek, laboratuvar vb. olabilir. Yöntemin değerini belirleyen, kişinin adı geçen kaynaklara olan yaklaşımıdır. Kişisel kanaatleri o şahsın kaynaklara yaklaşımını belirlemekte, dolayısıyla yöntemini de şekillendirmektedir. Sosyal bilimlerdeki yöntemin en büyük sorunu, kaynaklara yaklaşımlardaki bu kişisellik yoğunluğunun nasıl azaltılacağı hatta sifira indirileceği sorunudur. Bu tanımda da zikredildiği gibi bir yöntemde bulunması beklenen en önemli iki unsur, *kaynaklar* ve *kaynaklara olan yaklaşımlar* olmaktadır. Araştırmacıların ön fikir ve ön bilgilerinin farklılığından dolayı aynı kaynağa farklı yaklaşımlar olabileceği gibi, farklı kaynaklara da aynı yaklaşım sergilenebilmektedir. Oluşabilecek her bir kombinasyon, değişik bir metodu da göstermektedir. Birey sayısınca metodun ortaya çıkmaması, en azından kaynakların ortak olmasından dolayıdır.⁶⁰ Araştırmacıda var olan ön fikirler ve ön bilgilerin varlığı her bir kişi için inkâr edilmez bir vakiydir. Bunu kabul etmek gerekir. Önemli olan ise kişi sayısında usûlün ortaya çıkmasına engel olacak ortak zeminlerdir ki tefsir alanında o da vahyin indiği ortam ve vahyin dili olan Arapçadır.

⁵⁹ Öztürk, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine*, s. Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ankara 2011, s. 101.

⁶⁰ Görener, *Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırmaları Sorunu*, s. 10-11.

Değnilmesi gereken bir diğer nokta da şudur. Bir taraftan mezhebi konsept içinde okunan Kur'an sonuçta kendi mezhebini doğrular sübjektif sonuçları ortaya çıkardığı gibi bir iddiada bulunulurken, Kur'an'ın metin-tarih eksenli okunmasının nasıl bir sübjektifliğe yol açacağı üzerinde yeterince durulmamasıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kişinin mezhebi veya ideolojik ön bilgilerinden uzak bir şekilde objektif olarak meseleye bakması söz konusu olamayacağı gibi bu son derece de doğaldır. Bu durum sonuçta en fazla mezhepler veya ideolojiler kadar farklı bakış açısı (usül) ortaya çıkarır. Fakat tarihselci bakış açısının teklif ettiği usül anlayışı her mezhebin kendi içinde dahi her bir kişi sayısı kadar yorumu ortaya çıkarma gerçeğiyle kişiyi karşı karşıya bırakır. Çünkü bu noktada kişileri sınırlayacak herhangi bir sabite söz konusu değildir.

6. Sonuç

Kur'an İlimleri ve Tefsir Usülü kavramlarının anlam ve mahiyetinin ne olduğu meselesi özellikle son zamanlarda tartışmaya açılmış ve bazı sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir kısım araştırmacıya göre her iki kavram aynı anlamı ifade etmektedir. İlk zamanlarda Kur'an İlimleri kavramı daha fazla kullanılmakta iken daha sonraları ve özellikle de ülkemizde bu alanla ilgili çalışmalarda Tefsir Usülü kavramı tercih edilir olmuştur. Bir kısım araştırmacıya göre ise bu kavramların mahiyetleri farklılık arz etmektedir. Onlara göre Kur'an İlimleri daha genel, Tefsir Usülü ise daha özel bir anlamı ifade etmektedir. Diğer bazılarına göre ise durum bunun tam tersi bir durumu ifade etmektedir.

Her iki kavramın mahiyetine dair bu tartışmalar devam etmekle birlikte iki kavram arasında fark olduğunu ileri sürenlerin bu farkın tam olarak ne olduğu ve Tefsir Usülü başlığı altında hangi konuların yer alması gerektiğine dair şu ana kadar herhangi somut bir çalışma ortaya konamamıştır. Böyle olmakla beraber Kur'an'ın bu zamana kadar pek çok tefsirinin kaleme alındığı, bunun da muhakkak ki bir usül çerçevesinde gerçekleştiğinden hareketle bu usulün nerede aranacağı konusunda bazı teklifler ileri sürülmüştür.

Bu tekliflerden birincisi bu usulün mevcut Kur'an İlimleri/Tefsir Usülü literatüründe aranması gerektiğidir. Bir diğer teklif ise bu usulün Fıkıh Usülü çerçevesinde anlaşılması gerektiğidir. Belki muğlak olan bu meseleyi biraz daha somut verilere bağlayan bir diğer teklif ise bu usulün tefsirlerin mukaddimelerinde, tefsir müfessir hakkında yazılan eserlerde, tefsir tarihlerinde ve her bir tefsir ekolünün temel prensiplerinde aranması gerektiğidir.

Son teklif ise Kur'an'ın lafız-mana ilişkisi üzerine değil metin-tarih ilişkisi üzerine okunması gerektiğini ifade eden tarihselci bakış açısından gelmektedir. Kur'an'a tarihselci yaklaşımın, Kur'an'ı doğru anlama konusundaki kanaate sahip olanların ileri sürdükleri bu büyük ve ciddi iddiayı kanıtlamak üzere ortaya koydukları deliller aynı büyüklükte olmayıp başta sübjektiflik olmak üzere son derece ciddi problemler içermektedir.

Tefsir Usülü'nün mevcut literatür içinden oluşturulmasının sakıncası ise, mevcut literatür içinde metodoloji olarak isimlendirilmeyi mümkün kılan içeriğin mevcut olmayıp, bu içeriğin daha çok Kur'an İlimleri ile isimlendirilmeyi mümkün kılan bir içeriğe sahip olmasıdır.

Kanaatimize göre Tefsir Usülü olarak isimlendirilmeye en yakın yaklaşım, bu usulün müfessirlerin yazmış oldukları tefsirlerin mukaddimelerinde ve tefsir ekollerinin

tefsire yönelirken esas aldıkları temel prensiplerde aranması gerektiğini ifade eden yaklaşımdır ki burada da bir usûlden değil usûllerden bahsetmek gerekmektedir. Dolayısıyla usûllerden değil bir usûlden bahsedebilmek için bir teklif olarak her bir müfessirin metoduna değil ama müfessirlerin tefsire yönelişlerinde çıkış noktası olarak belirledikleri ortak noktalardan hareketle bir Tefsir Usûlü ortaya konabileceğini kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Baltacı, Muhyiddîn, *Dirâsetün fi't-Tefsîr ve Usûlihî*, Beyrût 1987.
- Baş, Erdoğan, “Kur’an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihî Gelişimi (I-IV. Asır)”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları Dergisi-III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
- Birişik, Abdulhamit, “Ulûmu’l-Kur’an” mad., *DİA.*, İstanbul 2014.
- Bulut, Ali, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2009.
- Carlyle, Thomas, *On Heros*, London 1935.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta’rifât*, İstanbul 1327.
- Çelik, Ömer, Hicrî V-XI. Asırlarda Kur’an İlimleri, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları Dergisi-III*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2002.
- Çiçek, Halil, *20. Asırda Kur’an İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul 1996.
- Dozy, Reinhart, *Târîh-i İslâmiyyet*, çev.: Abdullah Cevdet, Kahire 1908.
- Görener, İbrahim, “Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”, *Bilimname*, XVI, 2009/1.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1998.
- Itr, Nureddîn, *Muhâdarâtün fi ulumi’l-Kur’an*, Dimeşk 1988.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût, tsz.
- Öztürk, Mustafa, *Kur’an Dili ve Retoriği*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2010.
- _____ Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu, *İslâmiyat*, VI (2003), sayı: 4.
- _____ *Kur’an, Tefsir ve Usûl Üzerine*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ankara 2011.
- Rûmî, Abdurrahmân Fahd, *Dirâsâtün ilâ ulûmi’l-Kur’an*, Riyad 1413.
- Sabbağ, Lütfî, *Tefsir Usûlü Araştırmaları* (Çev.: Ömer Dumlu), İzmir 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tıbyân fi ulûmi’l-Kur’an*, Beyrût 1985.

- es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, Şam 1980.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul 1994.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul 1981.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, Mısır 1951.
- Sülün, Murat, "Müzakere" *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Dergisi-III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991.
- Zerkânî, Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfan*, Mısır, tsz.
- Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, Mısır 1972
- Zerzûr, Adnân, *el-Kur'an ve nusûsuhû*, Şam 1980.